

ЗУСТРІЧ ЦИВІЛІЗАЦІЙ У СЕРЕДИНІ XIII ст.: ДЕРЖАВА РОМАНОВИЧІВ МІЖ КАТОЛИЦЬКИМ ЗАХОДОМ І МОНГОЛЬСЬКИМ СХОДОМ

ГЛОБАЛЬНА монгольська експансія першої половини XIII ст. не лише призвела до кардинальних, загалом негативних, змін у житті численних країн та народів Азії і Європи, а й сприяла трансформації системи міжнародних відносин тодішнього світу. Внаслідок утворення величезної Монгольської імперії значно зміцніли інформаційно-комунікаційні зв'язки між народами. В Європі кардинально змінилися уявлення про далекі східні країни. В ході широкомасштабних військових кампаній не лише монголи стали добре обізнаними із ситуацією в близьких і далеких від них країнах, а й їхні потенційні суперники оволоділи значною інформацією про дії Чингісхана та його нащадків.

У середині XIII ст., за образним висловлюванням американського дослідника Дж. Райта, відбулося відкриття європейцями Азії. До цього часу їхнє уявлення про більшу частину цього величезного континенту було вельми туманним. Зокрема, на мапах, зроблених європейцями, в східній частині світу був розташований рай. У XII ст. на Заході була поширеною думка про існування в глибині Азії могутньої монархії, очолюваної пресвітером Іоанном. Виникнення цієї легенди, імовірно, пов'язане з поширенням у азійських народів кереїтів та оногутів християнства несторіанського напрямку. В XIII ст. папи та королі хотіли вступити в союз з пресвітером Іоанном, а пізніше – з монголами, щоб використати їх проти мусульман, які воювали на Близькому Сході проти хрестоносців [Райт 1988, 235–242].

В історичній літературі до числа «вічних» можна віднести тему політики римської курії щодо держав та народів Східної Європи в умовах становлення та розвитку в Нижньому Поволжі держави монголів – Золотої Орди. І тут слід відразу зазначити, що цю політику не можна розглядати лише в контексті релігійного несприйняття католицьким світом загарбників, які на початку

40-х років XIII ст. становили серйозну загрозу для багатьох країн Центральної Європи. Попри незаперечність останньої позиції, слід підкреслити: на специфіку поведінки римської курії щодо монголів впливав той фактор, що з моменту вторгнення до Східної та Центральної Європи монголи не становили безпосередньої загрози самій римській курії, а кочівники час від часу вели боротьбу проти заклятих ворогів католицької церкви. На Близькому Сході до цих ворогів належали мусульманські країни, які відвоювали на той час майже всі колишні володіння хрестоносців на Близькому Сході (в 1244 р. хрестоносці остаточно втратили Єрусалим!). У Східній Європі монгольські орди воювали проти схизматиків та язичників, щодо яких римська курія, починаючи з XII–XIII ст. (з понтифікату Папи Інокентія III) провадила експансивну релігійно-політичну діяльність. Ця політика зводилась до підтримки дій хрестоносців (у Фінляндії, в Прибалтиці, в Половецькому степу); до пошуку активних дипломатичних контактів з володарями та ієрархами православних країн з наполегливими вимогами відмовитися від «грецької віри» та підкоритися владі римського понтифіка; до організації діяльності католицьких місіонерів (особливо домініканців та францисканців) у східноєвропейських народів; а також до вимог щодо католицького населення Центральної Європи, до яких належала заборона шлюбів, торговельних зв'язків та інших контактів зі схизматиками [Запровадження... 163–166].

Відомості про монголів почали поширюватися в Європі задовго до того часу, коли полчища кочівників пройшли через карпатські перевали і вторглися до Центральної Європи. Не лише на Русі, а й у країнах католицького світу знали, що протягом першої половини 30-х років XIII ст. монголи воювали проти половців, саксинів, волзьких булгар та інших народів

Східної Європи. Відомості про ці події до певної міри стали причиною того, що в другій половині 30-х років відбулася тривала подорож угорських місіонерів – домініканців до Русі та Поволжя [Аннинський 1940]. З моменту нападу монголів на Волзьку Булгарію, а згодом на Русь, кочівники сприймалися західноєвропейцями як породження безодні, тому в хроніках монголів (татар) називали «тартарами» [Матузова 1979].

У грудні 1240 р. монгольські війська захопили Київ, напали на Волинь і Галичину. Сучасник цих подій, угорський хроніст Рогерій у своїй «Скорботній пісні» (написаній у 1244 р.) повідомляє, що під кінець цього місяця до Угорщини прийшло повідомлення про те, що монголи підкорили сусідню Русь [Rogerus 1937, 552–553]. Але, імовірно, бої в західноруських землях тривали і в січні 1241 р., після чого кочівники почали бойові дії проти центральноєвропейських країн. У 1241-му та на початку 1242 р. монгольське військо воювало безпосередньо з військами католицьких країн, а саме: з полками володарів Польщі, Угорщини, Чехії та Германії [Hammer-Purgstall 1840, 108–121; Krakowski 1956, 119–153; Пашуто 1970, 241–262]. Слід зазначити, що в Центральній Європі (як, до речі, і в Східній) противники монголів не мали єдності. Внутрішні суперечки між центральноєвропейськими монархами виявилися більш сильними, ніж бажання об'єднати спільні зусилля для боротьби зі страшною небезпекою. На той час на першому місці для найбільш потужних політиків Європи (Папи Римського Григорія IX та германського імператора Фрідріха II) був внутрішній конфлікт, а не загроза, що насувалася зі сходу. В скрутну годину монгольського вторгнення до Польщі на підтримку великопольських та сілезьких рицарів, яким допомагали невеличкі загоны хрестоносців (тамплієрів, іоаннітів, тевтонців), вийшов лише чеський король Вацлав, але він запізнівся на один день: 9 квітня 1241 р. під Легницею монголи відсвяткували свою чергову перемогу.

Угорщина, незважаючи на заклики її короля Бели IV, будь-якої допомоги ані від імператора, ані від Папи також не отримала. Навіть близькість смертельної небезпеки для Германії не змусила імператора

Фрідріха II покинути Італію. Імператор посилав звідти лише інструкції щодо заходів, які слід було вжити проти монголів. А його суперник, майже столітній Папа Григорій IX, у цей час розробляв плани про використання ситуації, що склалася у центрі Європи, на свою користь. Є інформація, що у Папи виникла ідея вступити у тісні контакти з монголами, але його смерть 21 серпня 1242 р. завадила реалізації цих намірів.

У грудні 1241 р. монгольські полчища вийшли до берегів Адріатики, але звідти згодом вони вирішили повернути на схід. 11 грудня помер великий каан («великий хан») Угедей, а це вимагало участі керівників походу у виборах нового володаря [Вернадский 1997, 65]. Похід розпочався весною 1242 р., коли монголи одержали інформацію про події на сході. Проте, цей похід, як вважає московський історик В.Л. Єгоров, кочівники здійснювали дуже повільно. Тільки взимку 1242–1243 рр. монгольські орди з'явилися знову в причорноморських та прикаспійських степах [Єгоров 1985, 27]. Все це свідчить про те, що відхід монголів на схід мотивувався різними обставинами. Частина верхівки справді прагнула взяти участь у виборах нового великого хана, а хан Бату, який навряд чи міг претендувати на своє обрання після відходу частини війська, був просто вимушений повертатися до причорноморських та поволзьких степів. Надалі, протягом другої половини XIII ст., монгольські хани неодноразово нападали не лише на руські, а й на польські землі. Загрозу вони становили і для інших країн католицького світу, у тому числі для головних прибічників курії – духовно-рицарських орденів у Прибалтиці. Проте надалі монгольські хани вже не змогли напружити всі свої сили для повторення інвазії, яку вони здійснили в 1237–1242 рр.

У 1243–1245 рр. в Нижньому Поволжі формується державне утворення монголів на чолі з ханом Бату. Мова йде про політичне утворення монголів, яке було західною частиною величезної імперії кочівників. Назва цієї держави, яку до 1255 р. очолював хан Бату, в перші роки існування не була чітко визначеною. Джерела називають її «країною кипчаків», «країною Дешт-і-Кипчак», «Улусом Джучі», «Улусом Бату».

В 70-х роках XIII ст. з'явилася назва Орда. А назва Золота Орда почала поширюватися не раніше XIV ст., тобто в той час, коли держави (у тому вигляді, якою її створив Бату) вже не було. Проте ми надалі у тексті будемо для зручності викладу використовувати кабінетну назву держави монголів Поволжя середини XIII ст. – Золота Орда [Вернадский 1997, 144–146; Егоров 1985, 151–154].

Слід відзначити, що наслідки монгольської навали для різних країн, по яких у першій половині XIII ст. нанесли удари полчища кочівників, були різними. Руські князівства, на відміну від, наприклад, країн Середнього Сходу чи Середньої Азії, не були повністю підкорені монголами, а опинилися в тій чи іншій мірі васальної залежності від Золотої Орди. Американський дослідник Ч.Дж. Гальперін пояснює це не неспроможністю монголів управляти землеробськими суспільствами або опором загарбникам з боку населення Русі, а її периферійним положенням. Данина монголам, на думку історика, лягала важким тягарем на руську економіку, проте її не можна навіть порівняти з багатствами Хорезму, Волзької Булгарії та інших країн і податями, які кочівники збирали з останніх. Податі з руських земель не могли покрити витрати на пряме управління цих земель монголами [Halperin 1985, 29]. Слід додати, що загарбницькі походи виснажили монголів, тому вони опинилися перед набагато складнішою проблемою – утримання підкорених народів. У цей час відбувався розпад єдиного державно-політичного організму кочівників, між окремими частинами крихкої імперії виникли величезні непорозуміння, які призводили до конфліктів та сутичок.

Східноєвропейська політика папства була частиною загальної діяльності курії, головною метою якої було створення величезного релігійно-церковного формування під керівництвом римського понтифіка. Цю діяльність було спрямовано на взяття під жорсткий патронат світських володарів католицьких держав та поширення латинства серед язичницьких та православних народів. У процесі створення конфесійної наддержави головним суперником папства була Германська імперія, володарям якої підкорялися не лише монархи інших

держав, а й значна кількість церковних ієрархів, які не підкорялися Папам Римським. У цей час клевети імператорів нерідко на противагу офіційним папам призначали їхніх суперників (антипап). Головною опорою курії в цей час стають так звані жебрацькі чернечі ордени домініканців та францисканців, які провадили місіонерську діяльність, та духовно-рицарські ордени, на базі яких у Прибалтиці виникли церковні держави.

Визначення параметрів східної політики папства є дуже важливим, оскільки, як справедливо зазначає московський науковець О.В. Назаренко, у дослідників ще немає «повної ясності в питанні про роль та реальні цілі папської політики в цій частині Європи, її взаємозв'язку з діями Рима на південному заході Русі, в Галицько-Волинській Русі» [Назаренко 2000, 395]. У стосунках з монголами курія мала на меті два можливі сценарії розвитку подій. Перший варіант, до якого схилилася курія, – це налагодження добрих стосунків з монголами, а потім – поширення впливу католицької церкви як на кочовиків, так і на країни та народи, що потрапили у залежність від монгольських ханів, у тому числі – і на руські князівства. Другий варіант – це використання антиординської боротьби народів Східної Європи, зокрема Русі, проти загарбників [Стависький 1986, 39]. Але слід згадати ще про один важливий аспект, який часто ігнорується або не враховується дослідниками. Політику папства не можна розглядати лише скрізь призму місіонерської діяльності курії, її прагнення підкорити Русь у релігійному плані. Тут треба враховувати наявність жорстокої боротьби, що тоді точилася в Центральній Європі, а також те, що в середині 40-х років багато західноєвропейців вірило: незабаром відбудеться нове вторгнення монголів до Центральної Європи, а сама їхня поява знаменує кінець світу [Guzman 1985, 230].

В 1243 р. Папою Римським було обрано Інокентія IV, який наступного року, під тиском імперських сил Германії, був змушений перенести свою резиденцію до Люна, звідки в квітні 1245 р. Папою направляється на Схід місія на чолі з францисканцем Плано де Карпіні. Цей церковний діяч отримав від Інокентія дуже широкі

повноваження на проведення переговорів з володарями Центральної та Східної Європи, а також на організацію місіонерської та розвідувальної діяльності в монгольських землях. Слід додати, що папський посланець мав встановити контакти з володарями руських князівств. Просуваючись на схід, вирішуючи ті чи інші завдання, Плато де Карпіні посилав інформацію до Папи, на яку через деякий час папська канцелярія відповідно реагувала. Виникає враження, що тоді деякі давньоруські князі прагнули знайти підтримку не лише у світських католицьких монархів, а й у Папи Римського. Зокрема, представник чернігівського князівського клану Михайло Всеволодович у 1245 р. послав до Ліона свого посланця Петра Акеровича. На думку російського вченого Б.Я. Рамма, взимку 1245–1246 рр. до римського понтифіка було направлено посольство із Суздаля [Рамм 1957, 163].

По дорозі на Схід, Плато Карпіні (спершу в Ленгичі, а потім у Володимирі) мав низку зустрічей із князем Васильком Романовичем, про що до Рима була відправлено інформація. Реагуючи на неї, 3 травня 1246 р. Папа Інокентій посилав сім листів різним адресатам, у яких порушувалися питання про Східну Європу. В цих листах відбито комплексний план дій папства щодо православної Європи і монголів. Зокрема, понтифік просить старшого брата Василька князя Данила надати допомогу особам, яким Папа доручав збирати інформацію про монголів. В одному з послань Папа твердив, що бере державу Данила (Волинсько-Галицьке князівство зі столицею у Холмі) під свою опіку [Большакова 1975, 123–126]. Тоді ж Інокентій послав одному з прибалтійських єпископів листа, в якому надав йому право призначати єпископів та священників на Русі, тобто фактично Папа розпочав процес навернення Русі до латинства. Слід зазначити, що папські послання 1246 р. були своєрідною «розвідкою боєм», оскільки римська курія на той час ще не мала достатньо чітких уявлень про складну політичну ситуацію в Східній Європі. В документах не вказано чітко імені адресата – «короля Русі», проте порівняння їх із подальшими документами курії, де королями називають лише володарів Волині та Галичини [Большакова

1975, 123–128], дає підстави вважати, що і послання 1246 р. було адресовано саме цим монархам. Свого часу церковний історик А. Великий звернув увагу на те, що в листі римської курії від 22 січня 1248 р. Данила названо королем, а суздальського володаря Олександра Ярославича – князем [Documenta... 1953, 42; Великий 1955, 12]. Слід додати, що про ситуацію у Східній Європі Папу інформував угорський король Бела IV. Зокрема, він повідомив понтифіка про встановлення матримоніального союзу угорського дому з Романовичами [Cohex... Т. 4, 2 1829, 220–221].

Пізніше, у листуванні з Данилом, Папа продовжує шукати допомоги руського володаря в організації розвідувальної діяльності своїх агентів у монгольському середовищі, а також робить певні кроки щодо конкретної реалізації своїх намірів – підкорення Руської церкви престолом св. Петра. Цей етап діяльності папства розпочався після повернення Плато де Карпіні до папської резиденції, коли римський первосвященик до певної міри позбувся ілюзій щодо можливості взяти монголів під свою опіку. Папське листування вже набуває чіткого характеру. Папа прагне вирішити завдання навернення держави Романовичів до католицької віри. Водночас у нього є бажання за необхідності використати державу Романовичів як заслін у разі можливого повторного походу монголів на захід. Безсумнівно, в цей час курія набагато краще орієнтувалася в реальній ситуації в східноєвропейському ареалі, у тому числі – в обставинах, що склалися в золотоординській державі. Відчуваючи небезпеку, Папа був готовий іти на поступки східнослов'янським володарям навіть у дуже принциповій для курії темі – питаннях віри. Про це свідчить лист Інокентія до Данила Романовича 27 серпня 1247 р. Тоді ж Папа заявив що забороняє іншим королям, а також хрестоносцям претендувати на володіння в землях Данила та Василька і бере під захист їхні землі [Documenta... 1997, 38]. Це було дипломатичною перемогою Романовичів [Свідерський 1983, 112].

У літературі вже відзначалося, що папство в цей час заявляло про своє прагнення створити систему безпеки проти монголів. Першим ланцюгом у цій системі мала стати Русь, а другим – Угорщина, Польща та

держави хрестоносців у Прибалтиці [Historia dyplomacji 1982, 181]. Саме з метою реалізації такого задуму було написано листи Папи Інокентія IV на початку 1248 р., в яких порушується питання про створення надійної системи збирання інформації щодо можливих дій агресивних золотоординців. Так, 23 січня 1248 р. понтифік у листі до князя Данила просив: «Якщо тобі буде відомо про те, що військо татар збирається напасти на християн, передай про це улюбленим синам, братам Тевтонського ордену, які мешкають в землях руських. Це повідомлення через братів дійде до нас, що дозволить нам продумати, як з Божою допомогою організувати мужній опір означеним татарам» [Historica... 1841, №77].

Науковці традиційно розглядають проблему стосунків Данила з папством крізь призму можливості чи неможливості одержання холмським володарем якоїсь конкретної допомоги від Папи проти монголів. На наш погляд, такий підхід є дещо спрощеним. У 1247–1248 рр. питання про боротьбу з монголами для Данила ще гостро не поставало, оскільки напередодні західноруському князеві вдалося налагодити прийнятні для себе (в умовах гегемонії держави хана Бату в Східній Європі) стосунки з монголами [Головка 2004]. Для Романовичів тоді було важливішим використати високий авторитет Папи для реалізації інших зовнішньополітичних завдань, зокрема – для створення нормальної системи взаємин з католицькими країнами Центральної Європи – польськими князівствами та Королівством Угорщиною, з якими протягом першої половини XIII ст. у Романовичів були складні взаємовідносини [Bartnicki 2005, 125].

В 1248 р. переписка між Папою та галицькими князями припиняється. Імовірно, це було пов'язане, з одного боку, з тим, що Данило зрозумів: йому не вдасться добитися якихось корисних для нього на той час дій з боку Папи, а з іншого – римська курія відчула, що руський володар не збирається йти на поступки в питаннях віри. Тому слід зазначити, що у своїх стосунках з країнами Центральної та Східної Європи, римська церква як універсальна релігійно-політична сила перебувала до певної міри у складній ситуації. Папство не мало власних військових сил і могло розраховувати

лише на союзників чи підлеглих. Воно прагнуло, з одного боку, тримати всіх християнських монархів та їхні країни під своїм патронатом, а з іншого боку, жорстке суперництво між означеними державами змушувало курію орієнтуватися на той чи інший ворогуючий табір. І тут знаковим є те, що приблизно тоді ж аналогічне розчарування бездіяльністю римської курії було в 1247 р. в угорського короля Бели, який так і не дочекався реальної підтримки від Папи [Грушевський 1905, 71].

В Галицько-Волинському літописі є цікавий фрагмент про переговори посланців Папи Інокентія з Данилом Романовичем: «Древле бо того прислалъ ке нему пискупа Береньского и Каменецкого, река ему: «И приими венець королевства». Он же в то время не приял бе, река: «Рать татарская не престаеть зле живуци с нами, то како могу прияти венець бес помощи твоей» [Полное... Т. 2, 826].

Згадка літопису про напружені стосунки Романовичів з монголами дає підставу думати, що означені переговори відбулися приблизно в 1252 р., коли на східному кордоні держави Романовичів через ворожі дії монголів на чолі з Куремсою та його союзниками виникла вкрай напружена ситуація. Цим подіям передувала значна активізація центральноєвропейської політики Данила на початку 50-х років, яка, в свою чергу, збіглася з тим, що Рим знову робив певні кроки у своїй східноєвропейській політиці. Слід зазначити, що після смерті германського імператора Фрідріха II у 1250 р. та нетривалого правління його наступника Конрада IV (помер у 1254 р.) в Німеччині настає анархія, яка тривала до 1273 р. й отримала назву «Велике безкоролів'я». Тоді ж різко посилюються втручання папства у справи багатьох країн. Досліджуючи це питання, польський учений Г. Лябуда наголошує, що саме тоді відбувається нечувана досі активізація діяльності курії у внутрішньополітичному житті Польщі [Historia dyplomacji 1982, 181]. Внаслідок цього у травні 1253 р. великопольські, куявські та малопольські князі визнали верховенство Папи, а перед 1257 р. його визнали сілезькі володарі. З метою вирішення суперечок між князями Польщі курія організувала спеціальні синоди [Historia Polski 1957, 400–401]. Тоді ж папство прагне

взяти під свій контроль Русь та Литву. В 1251 р. за латинським обрядом хрестився Міндовг, якого тоді ж було короновано королівською короною.

Історія хрещення та коронації литовського князя продемонструвала складність політики римської курії, оскільки, на відміну від попередніх часів, Папі довелося щодо цього питання вступити в конфлікт із представниками католицьких сил Прибалтики, які були противниками Міндовга. Коронація та хрещення литовського князя відбулися в дуже складний момент для держави Міндовга, яку було фактично оточено ворогами. Підтримка Папи та лівонського магістра Андрія допомогла Міндовгу подолати вкрай складну кризову ситуацію. Тоді ж римська курія взяла під опіку володіння литовського князя, тобто в умовах тодішньої війни з Романовичами вона стала духовною санкцією дій литовців на Русі [Historica... Т. 1, 1841, № 82].

Наприкінці 50-х років XIII ст. князь Данило налагоджує контакти з північно-східними володарями Русі. В 1250 р. до Рязані і Володимира здійснив подорож митрополит Кирило [Каргалов 1967, 141], який незадовго до того повернувся до Русі з Нікейської імперії [Жаворонков 1982, 85]. У 1251 р. князь Андрій Ярославич одружився з дочкою холмського володаря. Тодішнє зміцнення князя Андрія, його незалежна політика, союз з Данилом досить швидко спричинили реакцію з боку Золотої Орди. В 1252 р. володіння Андрія було спустошено монгольським військом хана Неврюя [Полное... Т. 1, 473].

Галицько-Волинський літопис свідчить, що в цей час Данило відбудовав старі міста, будував нові. До Волині та Галичини запрошували населення з інших місцевостей, у тому числі й з районів Русі, особливо постраждалих від монгольської навали. Важливим моментом було те, що стрижень політичного життя держави змістився на північ, в Забужжя. Ще батько Данила Роман Мстиславич багато робив для зміцнення цього регіону [Головко 2001, 137–140]. В 40-х роках Романовичі перенесли сюди столицю з Галича, побудувавши місто Холм, яке мало вельми потужні фортифікаційні споруди. Важливу роль почав відігравати Львів – місто в північній частині Галичини. Його було побудовано в XII, а

може, і в XI ст., проте політичне значення Львова зросло саме в післямонгольський час [Котляр 1985, 163–165]. Внутрішня розбудова Південно-Західної Русі, вдала дипломатична діяльність сприяли значному зміцненню краю.

На початку 50-х років посилюються сепаратистські настрої в Болохівській землі – прикордонному між державою Романовичів та степом ареалі. Місцевий воєвода Мілей, який був монгольським ставлеником, прагне, спершись на допомогу золотоординців, вийти з-під контролю князя Данила. На початку 1252 р. на підтримку Мілея на захід вирушила орда хана Куремси, проте їй не вдалося досягти успіху. Саме складна ситуація на східному кордоні Галицько-Волинської держави, де активізувався хан Куремса, змусила Данила відновити стосунки з Папою. Напружена ситуація в Східній Європі спричинила велике занепокоєння угорської адміністрації. В 1250 р. у листі до Папи Інокентія IV угорський король Бела IV повідомляє, що на сході його держави мешкають ворожі племена половців, бродників та русичів (рутенів), які є данниками монголів, загрозою для Угорщини, і просить понтифіка допомогти угорцям у разі нападу кочівників [Шушарин 1978, 40]. Пізніше, як доводять українські історики М.П. Дашкевич та М.С. Грушевський, угорський король Бела IV сприяє налагодженню контактів Данила Романовича з курією [Дашкевич 1884, 169; Грушевський 1905, 71]. Про це свідчить лист короля до Папи від 9 травня 1252 р. [Codex... Т. 4, 1 1829, 144]. Отже, імовірно, саме в цей час папська курія знову змінила свою орієнтацію на прихильнішу в питаннях участі держави Романовичів у боротьбі за «австрійську спадщину». Після смерті австрійського герцога Фрідріха Бабенберга Данило прагнув посадити на його місце свого сина Романа. Нова фаза стосунків з курією завершилася коронацією Данила в Дорогичині.

Західноєвропейські книжники давно сприймали Данила як короля, тобто суверенного володаря своєї держави. Саме так він іменується в папських посланнях другої половини 40-х років, але на початку 50-х років у Римі вирішили здійснити справжню коронацію холмського володаря. В 1252 р., під час перебування Данила

у Польщі, до нього звернулися посланці від папи з пропозицією провести церемонію коронації. Руський князь тоді відмовив їм під приводом, що така церемонія має відбутися в його державі [Полное... Т. 2, 1908, 826]. Саме про ці переговори і йдеться у вищенаведеному фрагменті літопису про перетрактації Данила з єпископом Веронським та Кам'янецьким.

У травні 1253 р. папа Інокентій IV оголосив хрестовий похід, але закликав до нього не потужних у військовому плані шведів та німців, а країни Центральної Європи (Польща, Чехія, Моравія, Сербія, Помор'я). Проте володарі цих країн не мали ніякого бажання, в умовах гострого протистояння між собою, втягуватися у конфлікт з ординцями. Тому цей заклик виявився лише словесною декларацією. Варто звернути увагу і на те, що, імовірно, сам Папа не лише не міг реально організувати антимонгольську коаліцію, а й не дуже прагнув це робити. Тоді Інокентій IV та його найближчий союзник, французький король Людовик IX, який незадовго до цього повернувся з єгипетського полону, набагато більше уваги приділяли підготовці іншого хрестового походу – на Близькому Сході. У боротьбі з мусульманським світом Інокентій та Людовик сподівалися знайти підтримку у монголів. Для цього до них французьким королем у 1252 р. і була направлена місія на чолі з брабантським купцем Вільгельмом де Рубруком [Путешествия... 1957]. Отже, головним для папства в той час було втягнути державу Романовичів у число підконтрольних курії держав та створити умови для поступового проникнення римської церкви та католицизму до Східної Європи.

В цей час активну діяльність у Польщі розпочинає спеціальний посланець Папи абат Оппізо з італійського міста Месани. З польських джерел відомо, що саме цей релігійний діяч мав великий досвід взаємин з польською світською та духовною верхівкою, оскільки в 1246–1247 рр. виконував у Польщі особисті доручення Інокентія [Rocznik kapitulny krakowski 1872, 804; Rocznik Sędziwoja 1872, 877]. Вдруге прибувши до Польщі в 1253 р., папський нунцій, добре знаючи ситуацію, суттєво впливав на політичні події в цій країні. «Великопольська хроніка» саме тоді інформує, що під

патронатом Оппізо відбулася канонізація польського святого Станіслава [«Великая хроника»... 1987, 168–170]. Науковці зазначають, що згода курії на цю канонізацію пояснюється особливою роллю, яка надавалася Римом польській церкві в процесі католицького наступу на схід [Historia Polski 1957, 363]. У другій половині 1253 р. папські посланці на чолі з Оппізо прибули до Русі і передали князю Данилові папську грамоту з пропозицією прийняти королівську корону.

Про коронацію Данила згадує в 1253 р. Рочник Красинських: «В рік Божий 1253 Данило князь Русі королем коронувався» [Rocznik Krasin'skich 1872, 132]. Польський історик церкви В. Абрахам дійшов висновку, що Оппізо побував на Русі або у серпні – вересні або в грудні 1253 р. [Abraham 1904, 134], проте реальний перебіг подій того року, що передували коронації (наприкінці серпня 1253 р. Данило зустрічався з Оппізо у Кракові!), свідчить, що церемонія могла відбутися лише під кінець року. Тому можна погодитися з версією дослідників, котрі вважають, що коронація відбулася наприкінці (імовірно, у грудні) 1253 р. [Махновець 1989, 413].

Данило на початку переговорів з папським легатом у черговий раз відмовився від проведення церемонії, нагадавши про обіцянку Папи організувати хрестовий похід католицьких країн проти монголів. У відповідь на це папський посланець Оппізо запевнив, що така допомога буде. Князь Данила, який не повірив у чергові обіцянки Папи, переконали прийняти корону його мати Анна, а також союзники – польські князі Болеслав і Земовит, з якими він на той час воював проти ятвягів. «Описа же приде венець неся, обещаваея, яко: «Помощь имети ти от папы». Оному же одинако не хотящу, и убеди его мати его, и Болеславъ, и Семовитъ, и бояре Лядьские, рекуще, дабы приялъ бы венець».

У ході подальших переговорів Оппізо пообіцяв, від імені Папи Інокентія, зберегти православні обряди на Русі в обмін на визнання Руською церквою верховенства Рима. «Некентий,– пише галицький книжник,– бо кльняше техъ хулящимъ веру грецкую правоверную, и хотящу ему сборъ творити о правой вере, о воединеньи церькви. Данило же прия от бога венець в

городе Дорогычине» [Полное... Т. 2, 1908, 827]. Важливо зазначити, що Данило Романович під час коронації прагнув, щоб ця церемонія зберігала «власне» конфесійне спрямування, тому під час неї і були присутні православні ієрархи, а корону Данило приймав як володар Русі.

Імовірно, під впливом наслідків коронації відбулися події 1254 р. Тоді литовський князь Міндовг, після укладення миру з Холмом, віддав свою доньку за сина Данила Шварна, а інший князь – Роман Данилович – став володарем прикордонних з Литвою чорноруських міст Новогрудки, Волковийська та Слоніма. Того ж року віце-магістр Тевтонського ордену у Пруссії Бурхард фон Хорнхаузен під час переговорів у місті Рачонжі-Мазовецькому погодився передати «Данилу першому королю рутенів (Danieli primo regi Ruthenorum)» та мазовецькому князю Земовиту третину ятвязької території [Матузова, Назарова 2002, 364–368; Пашуто 1950, 247; Włodarski 1958, 42–43; Котляр 2002, 295].

19 травня 1254 р. Папа Інокентій IV звернувся до пруського архієпископа з пропозицією розпочати підготовку до хрестового походу проти монголів [Чубатий 1919, 99–100], проте цей заклик не знайшов відгуку, як і попередній у 1253 р. Тому боротьбу з кочівниками Данило Романович продовжував без обіцяної курією допомоги. В 1254 р. він здійснив похід проти міст, які підкорялися монголами. Це призвело в тому ж році до війни Данила з Куремсою, яка скінчилася перемогою галичан взимку 1254–1255 р. [Полное... Т. 2, 1908, 84]. Імовірно, тоді ж князь остаточно зрозумів, що всі контакти з Римом не мають перспектив для створення якоїсь антиординської коаліції. Слід також зазначити, що в 1253 р. відбулася переорієнтація політики курії щодо питання про «австрійську спадщину»: Папа Інокентій став активно підтримувати противника Данила, чеського князя Пшемисла-Отокара II, оскільки той допомагав хрестоносцям у Пруссії.

Новий Папа Олександр IV (1254–1261 рр.) обрав ще більш жорстку тактику щодо Русі і став підтримувати інших противників Романовичів. У березні 1255 р. Олександр IV відмовився від обіцянок свого попередника поширювати патронат «престолу святого Петра» на руські землі,

почав намовляти литовського володаря Міндовга напасти на володіння Данила [Чубатий 1919, 101]. Імовірно, до цього призвело погіршення стосунків між двома східноєвропейськими королями, в яких на бік литовського короля пристав Папа Олександр. У польській політиці Папа підтримував куявського князя Казимира, тоді як суперник і брат останнього Земовит був союзником Данила [Włodarski 1958, 48–50]. 13 лютого 1257 р. у своєму посланні до оломоуцького та вроцлавського єпископів папа Олександр прямо звинуватив Данила в тому, що він, незважаючи на «духовні і довгочасні благодіяння» римської курії, відмовився служити апостольському престолу. А наприкінці листа Папа твердив про необхідність «застосувати проти цього короля (тобто Данила. – *Авт.*) допомогу світської влади», якщо згаданим єпископам не вдасться підкорити Данила [Documenta... 1953, 49–51]. У квітні 1257 р. римська курія доручає своїм наближеним розпочати пропаганду хрестового походу проти Русі, обіцяючи його учасникам відпущення гріхів. Роком пізніше Папа заборонив місіонерам вести пропаганду хрестового походу проти ворогів Данила – монголів [Матузова, Назарова 2002, 369].

Можливо, до певної міри на істотну корекцію східноєвропейської політики папства вплинуло те, що саме з середини 50-х років монголи на Близькому Сході розпочинають активний наступ на мусульман. Зокрема, в 1258 році їхні війська на чолі з ханом Хулагу завоювали Багдад, а через рік – вийшли до східного берега Середземного моря. Хулагу в цьому наступові допомагали загони золотоординського хана Бату, а після смерті першого – хана Берке [Егоров 1985, 195–196]. Проте на межі 50-х – 60-х років сталася чергова метаморфоза в політиці курії. Папа Олександр IV 25 січня 1260 р. закликав рицарів Тевтонського ордену до походу проти монголів і передав їм усі руські землі, які вони під час походу завоюють. 21 березня та 8 квітня Папа повторив цей заклик в листах до магістра хрестоносців Гартмуда фон Грюнбаха [Матузова, Назарова 2002, 369]. Зміна ставлення Папи до Золотої Орди, імовірно, була пов'язаною із загальним погіршенням стосунків Рима з монголами, оскільки курія зрозуміла, що монголи –

представники новоутвореної держави Ільханів – на чолі з Хулагу не будуть надійними союзниками християн на Близькому Сході [Guzman 1985, 233–234; Егоров 1985, 196]. Проте така зміна східноєвропейської орієнтації курії не призвела до поліпшення її стосунків з державою Романовичів. Папа Олександр IV у своїй центральноєвропейській політиці продовжував підтримувати суперника угорського короля Бели IV та Данила Романовича – чеського володаря Пшемисла Оттокара II, держава якого в другій половині XIII ст., через загальне ослаблення Польщі та Угорщини, значно зміцніла. Пшемисл Оттокар II в 1260 р., повідомляючи понтифіка про свою перемогу біля міста Крессенбрун над угорським королем, згадує, що останньому на допомогу прийшов «Данило, король Русі» із загонами «крутенів та татар» [Historica... Т. 2, 1842, №5].

Отже, всі спроби Римських Пап використати державу Романовичів як важливий чинник своєї східноєвропейської політики

завершилися невдачею. Водночас і Романовичі з другої половини 50-х років XIII ст. вже не могли мріяти про можливі спільні дії разом із представниками західноєвропейського рицарства (під гаслом хрестоносного руху та під патронатом курії) проти монголів. Наведений у цій роботі матеріал дає підстави стверджувати, що специфічна, непослідовна і протягом тривалого часу недоброзичлива політика папства щодо держави Романовичів не призвела до різкого загострення стосунків Холмської держави з католицькими центральноєвропейськими країнами. Останні у своїй східноєвропейській політиці керувалися перш за все власними інтересами. Подальше дослідження питання про місце держави Романовичів у східноєвропейській політиці римської курії має відбуватися на підставі вивчення всіх напрямків зовнішньополітичної діяльності цієї держави, а також всебічного аналізу всіх аспектів релігійно-політичних дій папства в середині XIII ст.

ЛІТЕРАТУРА

- Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе // **Исторический архив**. Т. 3. Москва–Ленинград, 1940.
- Большакова С.А. Папские послания галицкому князю как исторический источник // **Древнейшие государства на территории СССР за 1975 г.** – Москва, 1975.
- «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI–XII вв. Сост. Л.М. Попова, Н.И. Щавелева. Москва, 1987.
- Великий А.Г. Проблема коронації Данила // **Корона Данила Романовича. Записки наукового товариства ім. Шевченка**. Т. CLXIV. Рим, Париж, Мюнхен, 1955.
- Вернадский Г. **Монголы и Русь**. Тверь–Москва, 1997.
- Войтович Л.В. **Нашадки Чингіз-хана: вступ до генеалогії Чингізідів–Джучидів**. Львів, 2004.
- Головка О.Б. Держава Романовичів і Золота Орда // **Український історичний журнал**. 2004. № 6.
- Головка О.Б. **Князь Роман Мстиславич і його доба**. Київ, 2001.
- Грушевський М.С. **Історія України–Руси**. Т. 3. У Львові, 1905.
- Дашкевич Н.П. Переговори пап с Данилом Галицким об унии юго-западной Руси с католичеством // **Киевские университетские известия**. 1884. № 8.
- Егоров В.Л. **Историческая география Золотой Орды XIII–XIV вв.** Москва, 1985.
- Жворонков П.И. **Никеийская империя и княжества Древней Руси // Византийский временник**. Т. 43. Москва, 1982.
- Запровадження християнства на Русі. Історичні нариси**. Київ, 1988.
- Каргалов В.В. **Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники**. Москва, 1967.
- Котляр М.Ф. **Данило Галицький. Біографічний нарис**. Київ, 2002.
- Котляр Н.Ф. **Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX – XIII вв.** Київ, 1985.
- Літопис Руський**. Упор. Махновець Л.С. Київ, 1989.
- Матузова В.И. **Английские средневековые источники**. Москва, 1979.

- Матузова В.И., Назарова Е.Л.* **Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270. Тексты, перевод, комментарии.** Москва, 2002.
- Назаренко А.В.* Западноевропейские источники // **Древняя Русь в свете зарубежных источников.** Москва, 2000.
- Паушто В.Т.* Монгольский поход вглубь Европы // **Татаро-монголы в Азии и Европе.** Москва, 1977.
- Паушто В.Т.* **Очерки по истории Галицко-Волынской Руси.** Москва, 1950.
- Полное собрание русских летописей.** Т. 1. Лаврентьевская летопись. Москва, 1926–1928.
- Полное собрание русских летописей.** Т. 2. Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург, 1908.
- Путешествия в восточные страны Плано Карпини и Рубрука.** Пер. А.И. Малеина. Москва, 1957.
- Райт Дж. К.* **Географические представления в эпоху крестовых походов. Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе.** Москва, 1988.
- Рамм Б.Я.* **Папство и Русь в X–XV вв.** Москва, 1957.
- Свідерський Ю.Ю.* **Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст.** Київ, 1983.
- Ставицький В.* Відомості про Русь з «Історії монголів» Плано Карпині // **Український історичний журнал.** 1986. № 6.
- Чубатий М.* Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // **Записки Наукового товариства імені Шевченка.** Т. 123/124. Львів, 1917.
- Шушарин В.П.* Свидетельства письменных памятников Королевства Венгрии об этническом составе населения Восточного Прикарпатья первой половины XIII века // **История СССР.** 1978. № 2.
- Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Т. 1. Lwów, 1904.
- Bartnicki M.* **Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego.** Lublin, 2005.
- Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis.** Ed. G. Fejer. Т. 4,1. Budaе, 1829; Т. 4,2. Budaе, 1829.
- Documenta pontificum romanorum historiam Ucrainae illustrantia.** Ed. F. Welikij. V. 1. Romae, 1953.
- Guzman G.* Christian Europe and Mongol Asia: First Medieval Intercultural Contact Between East and West // **Essays in Medieval Studies.** 1985. № 2
- Halperin Ch.J.* **Russia and the Golden Horde. The Mongol impact in the medieval Rus history.** Bloomington, 1985.
- Hammer-Purgstall J.* **Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, des ist: der Mongolen in Russland.** Pest, 1840.
- Historia dyplomacji polskiej.** Pod redakcją M. Biskupa. Т. 1. Warszawa, 1982.
- Historia Polski.** Tom I. Do roku 1764. Część I. Do połowy XV w. Pod red. H. Łowmiańskiego. Warszawa, 1957.
- Historica Russiae Monumenta.** Ed. A. Turgenev. Т.1. Petropoli, 1841; Т.2. Petropoli, 1842.
- Krakowski C.* **Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku.** Warszawa, 1956.
- Rocznik kapitulny krakowski // **Monumenta Poloniae Historica.** Ed. A. Bielowski. Т. 2. Lwów, 1872.
- Rocznik Krasieńskich // **Monumenta Poloniae Historica.** Ed. A. Bielowski. Т. 3. Lwów, 1878.
- Rocznik Sędziwoja // **Monumenta Poloniae Historica.** Ed. A. Bielowski. Т. 2. Lwów, 1872.
- Rogierus.* – **Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen** // **Scriptores rerum Hungaricarum.** Ed. Em. Szentpety. V. 1. Budapestini, 1937.
- Włodarski B.* **Rywalizacja o ziemie Pruskie w połowie XIII wieku.** Toruń, 1958.